

KELEMEN RÉKA

Az egyetemes emberi élet memoárja

Antropológiai sajátosságunk, hogy alapvető igényünk van a történetekre, mindegy, mi legyen az éppen uralkodó médium: könyv, rádió, film(sorozat). Saját életünket is jól bevált struktúrák és minták segítségével tudjuk keretezni és narratívába rendezni. Később ezekből lesznek az emlékeink.

Ahogy az emlékek, a családi emlékek megőrzésének is különböző stratégiái vannak. Az egyik módszer az ismétlés, egy-egy kiemelt történet többször előkerül az életünk folyamán. Van, amikor mi meséljük, és van, amikor nekünk mesélik. Megtanuljuk az epizodikus eseményeket egy nagyobb struktúrába rendezni. Az emlékek megőrzésének szoros kapcsolata van az érzelmi töltettel, ha valamihez pozitív érzések kötődnek, az élmény vagy esemény könnyebben tárolható és előhívható. Jobb esetben a családi történetek ide tartoznak, vagy azért, mert erős érzelmi szálak kötnek ahhoz, aki elmondja, vagy a körülmények, a helyszín váltja ki belőlünk a kellemes érzést. Nem utolsósorban pedig ezeknek a történeteknek fontos szerepük van identitásunkat illetően.

Az írás és főleg a nyomtatás megjelenésével megszűnt az a kényszer, hogy mindent megjegyezzünk. Az orális hagyomány háttérbe szorult, a történetek pedig megjelentek nyomtatásban, és mindenki számára elérhetővé váltak. A szóbeli hagyomány viszont tovább élt a családokban, hiszen ezek a történetek legtöbb esetben nem kerülnek lejegyzésre, és szóban hagyományozódnak tovább. A fénykép megjelenése, főleg amikor már minden háztartásban volt fényképezőgép, még könnyebbé tette a visszaemlékezést. Pontos részletek és helyszínek őrződnek meg, válnak kitörölhetetlenné.

Turi Lilla első önálló kötetét is egy doboz régi dia inspirálta, mégsem csak egy családi emlékkönyv. Az *Amire emlékszem* című képeskönyvében nem szokványos módon, családi emlékeken keresztül mutatja meg az emberi élet végességét és a végpontok közötti fontos pillanatokat. Turi eddig mások szövegeivel dolgozott, azokhoz készített illusztrációt és könyvtervet, most viszont a saját koncepcióját valósította meg. Szinte kizárólag csak képekben, nagyon kevés, utólag hozzáadott mondattal kísérve azt. A szöveg csak illusztrál, a vizuális elemek pedig narratív szerepbe lépnek. Emiatt szorosan köthető a szöveg nélküli narratív könyvekhez.

A silent book (szöveg nélküli képeskönyv vagy „képkönyv”) műfajának még nincs nagy múltja nálunk, a szakma könyvkiadással foglalkozó szegmensének nagy része azt feltételezi, hogy nincs még felkészülve erre a magyar könyvpiac. De ez nem jelenti, hogy példa nélküli lenne!

A Csimota Kiadó designkönyv-sorozatában megjelent több olyan képeskönyv is, ahol klasszikus mesékhez öt illusztrátor készített egy-egy olyan verziót, ahol csak vizuálisan jelenik meg a történet. Emiatt persze nem tartozik a szorosan vett silent book műfajba, mivel az olvasók számára ismertek a mesék szöveges variánsai. Olyan meséket dolgoztak fel, mint a *Piroska és a farkas*, *A három kismalac*, *Hófeherke és a hét törpe*, *Csizmás kandúr* vagy *Csipkerózsika*. Ez egy interpretációs gyakorlat volt az alkotók részéről, a vizuális narratíva értelmezésére pedig a befogadónak tökéletes tapasztalat, mivel mindenki különböző technikával dolgozott, és különböző módon fogalmazta meg a sokunk számára ismerős történetet. Ennél a sorozatnál nincs olyan nagy kényszer a verbalizációra.

Ezeket kívül megjelent Bányai István *Zoom* című könyve, amiben a perspektíva folyamatos változása írja a történetet, ami egy különleges utazás tele kulturális utalásokkal. Az „ikerkönyv”, a *Re-Zoom* már nem jelent meg magyar kiadónál. Itt szintén a perspektíva váltás a történet szervezőelve, csak fordított az irány, ahogy arra a cím is utal. Ennél a két kötetnél szinte lehetetlen elmondani, hogy mit látunk, egy biztos, Bányai munkája egy óriási kulturális és történelmi karnevál.

Megjelent még a Pagony Kiadónál Maros Krisztina Silent Book Contest-döntős alkotása, a *Milyen színű a boldogság?*, amihez a kiadó felkérésére Szabó T. Anna írt verset. A tipográfia viszont úgy lett megtervezve, hogy a szöveg beleolvad a vizuális környezetébe, így aki szeretné, használhatja az eredeti koncepciónak megfelelően is, teljesen szöveg nélkül.

A bolognai Silent Book Contest döntőjébe több magyar illusztrátort is beválogattak már: Máray Mariann a *While you are asleep* és az *All the lonely people* című műveivel került fel a shortlistre, Bertóthy Ágnes pedig a *Lamella* című munkájával. Ezek közül eddig egyik sem jelent meg Magyarországon könyv formájában.

Végül pedig említést kell tenni Rofusz Kinga *Otthon* projektjéről. Esetében nemcsak egy, a silent book műfajába tartozó kötetről van szó, hanem a belőle vagy inkább vele egy időben készült animációs filmről is. Ez a kötet a műfaj első és eddig egyetlen olyan hazai képviselője, amelynek nem létezik szöveges változata, és utólag sem tettek hozzá, hogy azzal jelenjen meg. A történet egy kisfiú nézőpontjából mutatja be, hogy milyen érzelmi nehézségekkel jár, ha el kell hagynunk megszokott környezetünket, még ha csak egy költözés miatt is. Vizuális nyelvezetével, utalásaival és színhiányos képi világával olyan atmoszférát teremt, ami érzelmileg megdolgoztatja az olvasót. A könyv nemzetközileg is elismert, elnyerte az IBBY – Lampedusa Silent Book projektjének különdíját.

Az említett könyvek nemcsak a vizuális narratíva egyoldalú vagy hangsúlyos jelenléte miatt érdekesek. A könyv mint tárgy vagy mint designtermék is létjogosultságot kap. Persze a könyvtárgy más esetekben is tud innovatív vagy úttörő lenni, viszont egy jó szöveg könnyen eladható akár egy átlagon aluli kivitelezésű könyvet is. A szövegorientált, kép vagy illusztráció nélküli kiadványokkal szemben egészen más elvárásaink vannak, pedig akár egy betűtípus is lehet esztétikus vagy praktikus.

Ugyan jelennek meg silent bookok nálunk is, mint a fenti példák is mutatják, alapvetően mégis idegenkedünk a szövegnélküliségtől, ez ellentmond szövegközpontú kultúránknak. Mit lehet kezdeni egy könyvvel, amit nem lehet felolvasni, ahol kizárólag a cím ad támpontot? Elhalványultak azok a képességeink, amivel olvasni tudnánk a képeket? Hiszen az írás elterjedése előtt a kultúránkban jelen volt/jelen van a vizuális narratíva, elég a barlangrajzokra gondolnunk, vagy a freskókra. Valójában csak a hordozó változott meg: egy könyvben kellene értelmeznünk az adott vizuális történetet.

Az illusztráció is képes egy teljes narratívát felépíteni, ahogy egymás után jönnek a képek, (szó szerint) kirajzolódik a történet. A képeknek kizárólagos szerepük van abban, hogy az olvasó megértse az elé tárt történetet. A vizuális narratíva eszköztárát meg kell tanulni olvasni, értelmezni, ahogy egy írott szöveg esetében tennénk, csak itt éppen olyan fogalmakkal dolgozunk, mint a kép-kivágás, kompozíció, fókusz, színek, ritmus stb.

Ezeket az eszközöket használja Turi Lilla is könyvében. Még az idő fogalmát is képes vele érzékeltetni, nemcsak az idő múlását vagy a kronológiát, hanem egy viszonyrendszert állít fel jelen és múlt között. Az első képen egy dolgozóasztalt látunk rajzokkal és eszközökkel, a falon pedig fotókat, amelyek valamelyik későbbi oldalpárra utalnak. Ebből tudhatjuk, hogy hiába ez az első kép a könyvben, időrendben viszont a legrégebbi, még az elkészült könyv előtti állapotot mutatja. A könyv további részében a szervezőelv maga a fejlődéstörténet, de nem egy konkrét személyé, hanem egy általános emberi életé: a születéstől halálig tartó időszakkal.

Fontos megérteni, vagy talán elég csak elfogadni, hogy a szöveg nélküli képeskönyv műfajába tartozó könyveket nem szükséges verbalizálni. Lehetőséget ad arra, hogy csak vizuálisan dolgozzuk fel az oldalakat, a folyamat vége úgyis egyfajta megértés és egy történet lesz. Emiatt nagyon sokrétű, variábilis és asszociatív ez a műfaj. Mondhatjuk, hogy ez egy fordított folyamat: az olvasás közben történő belső képalkotáshoz hasonlóan itt miért ne maradhatna belső a szöveg? Mintha erre a ki nem mondott belső szövegalkotásra utalna az olasz elnevezés is: *silent book*, nem pedig a szövegnélküliségre, mint az angol: *wordless picture book*.

Az *Amire emlékszem* is lehetőséget ad arra az olvasónak, hogy meglássa azt a többletet, ami a képekben és a képek egymáshoz való viszonyában van. Túlmutat egy egyszerű és konkrét fotóalbumon: ez egy válogatás egy teljes és leélt emberi élet képeiből, vagy sokkal inkább számtalan teljes életéből. Illetve értelmezhetjük egy lehetséges élet történeteként is, egy újszülött baba lehetőségeiként. Ezt a kettős értelmezési lehetőséget erősíti a könyv előzékein található évszámok sorozata, ami 1902-től 2141-ig tart. A narrátor a végén kiszól a történetből, és megkérdezi: „A tiéd mikor kezdődött?” Az olvasó pedig elkezdheti az emlékei vizsgálatát.

Nincs olyan karakter, aki minden képen szerepelne, mégis olvasható memoárként. Akár mindenki olvashatja a sajátjaként, erre utalhat az előbb idézett kérdés is. Családi és egyéni életképek albuma, mégsem annyira egyedi pillanatok, hogy ne lehessen hozzájuk kapcsolódni. Miközben e sematizmus miatt mindenki egyéni érzések, emlékek, gondolatok jelennek meg.

A szöveg is a szabad asszociációnak és azonosulásnak biztosít lehetőséget. Az azonosulás lehetősége a címmel kezdődik, az egyes szám első személy indukálja. Érthetjük úgy, hogy valaki mondja nekünk, vagy úgy is, hogy mi mondjuk valakinek: *Amire emlékszem*. A további mondatok sem konkretizálnak, általános vagy többes szám első személyű alanyuk van, illetve nem tartalmaznak szűkítő részleteket, ami miatt az olvasó kívülre kerülne a történetben.

A cím belehelyez a történetbe, és azonnal ki is tágítja univerzálisan mindenkire, ahogy az egyes számból többes szám lesz. Ennek a pár illusztráló mondatnak lényeges szerepe az általánosítás. Azt gondolom, hogy nélkülük a történet nehezebben mutatná meg, hogy sokkal több egy visszaemlékezésnél. Az olvasó keresné, hogy ki az az egy szereplő, akinek az emlékeit nézi. A mondatok viszont utalnak rá, hogy ezek az emlékek bárkihez tartozhatnak. Mindenki magáénak érezheti, ha nem vele történt meg, akkor a családi történetekben úgy is felbukkan valahol egy hasonló.

A kezdő és a végpont előre elrendeltetett, közötté pedig egy univerzálisan felfejthető emberi élet története kerül bemutatásra, mindenki által regisztrálható eseményekkel. A történetben megjelenő csomópontok is egyetemesek: születésnap, első iskolai nap, ballagás, nyaralás, első nagyobb baleset, szerelmi bánat, nagykorúvá válás (szavazás), költözés, első munkahely, esküvő, gyerekvállalás, utazás, öregség, betegség...

A témaválasztás túlmutat önmagán. A családi emlékezetnek, a fennmaradt, újra és újra elmondott történeteknek fontos szerepük van az egyén személyiségének, identitásának kialakulásában. Azok a történetek, amiket a felmenőink úgy ítélték meg, hogy nem szabad feledésbe merülniük, általában értékrendet, eszközöket, módszereket és mintákat közvetítettek, amik segítségével a későbbi generációk jobban el tudnak igazodni az őket körülvevő világban. Megtanulják, hogyan legyenek a család, egy közösség részei, hogy aztán egy sokkal nagyobb közösségben, a társadalomban is jól tudjanak funkcionálni. A család az első és legkisebb „emlékezetközösség”, amihez tartozunk. Sokszor a személyes emlékek történelmi eseményekhez is kötődnek. Ezeket a közös történeteket visszük magunkkal, és ha időállónak bizonyulnak, akkor tovább is adjuk őket a következő generációknak. Nemcsak az egyén, de a csoport identitásában és önértelmezésében is fontos szerepe van a fennmaradt családi történeteknek. Az *Amire emlékszem* egy univerzális családi emlékezetként is értelmezhető.

Az értelmezés lehetséges variánsait, a könyv valódi mélységét a vizuális szerkezet, a ki nem mondott dolgok képesek megmutatni. A szöveg csak kísérője a képeknek, biztonságot, segítséget ad az értelmezőnek. Illetve arra ösztönzi, hogy megvizsgálja a részleteket és fel akarja fedezni, meg akarja érteni a vizuális narratíva összes jelentésrétegét. Azzal, hogy az első képnek a tükörképe a záró, szemléletváltásra készítet, hogy az olvasás irányának ellentmondva (a klasszikus nyugati kultúrához tartozóra gondolva itt), nézzük meg visszafelé is a történetet. Ez az irány viszont csak a képeknél működik, a szövegnél nem. A mondatok a tördelés miatt fordított sorrendben értelmezhetlenné válnak.

A silent bookokra jellemző, hogy a vizuális narratíva nem ragaszkodik a berögzült irányhoz, sőt, ahhoz, hogy jobban megértsük, gyakran oda-vissza kell lapozgatni az oldalak között. Meg kell néznünk egy újonnan észrevett részlet korábbi jelenlétét, hogy a gondolatmenetünk folytatható-e, vagy megszakad, és akkor igyekszünk korrigálni azt.

Az alkotók tudatosan képesek befolyásolni a befogadót, kiemelhetnek és fókuszba tehetnek részleteket erősebb színek vagy vonalak, nagyobb formák és emberi arcok megjelenítésével. Turi Lilla egész könyvére jellemző az erős, élénk színek, az erőteljes, vastag vonalak használata, az expresszivitás. Ezt a hatást az olaj- és pasztellkréta eredményezi. Ez a vizuális nyelv egyedi, jól beazonosítható és erős benyomásokat tesz az olvasóra. Meg merem kockáztatni, hogy ez a könyv valakinek vagy nagyon tetszik, vagy nagyon nem, de nincs átmenet a kettő között, nem hagy lehetőséget a semlegességre. Ezek miatt hatásos, olyan értelemben is, hogy képes érzelmi reakciót kiváltani az olvasóból.

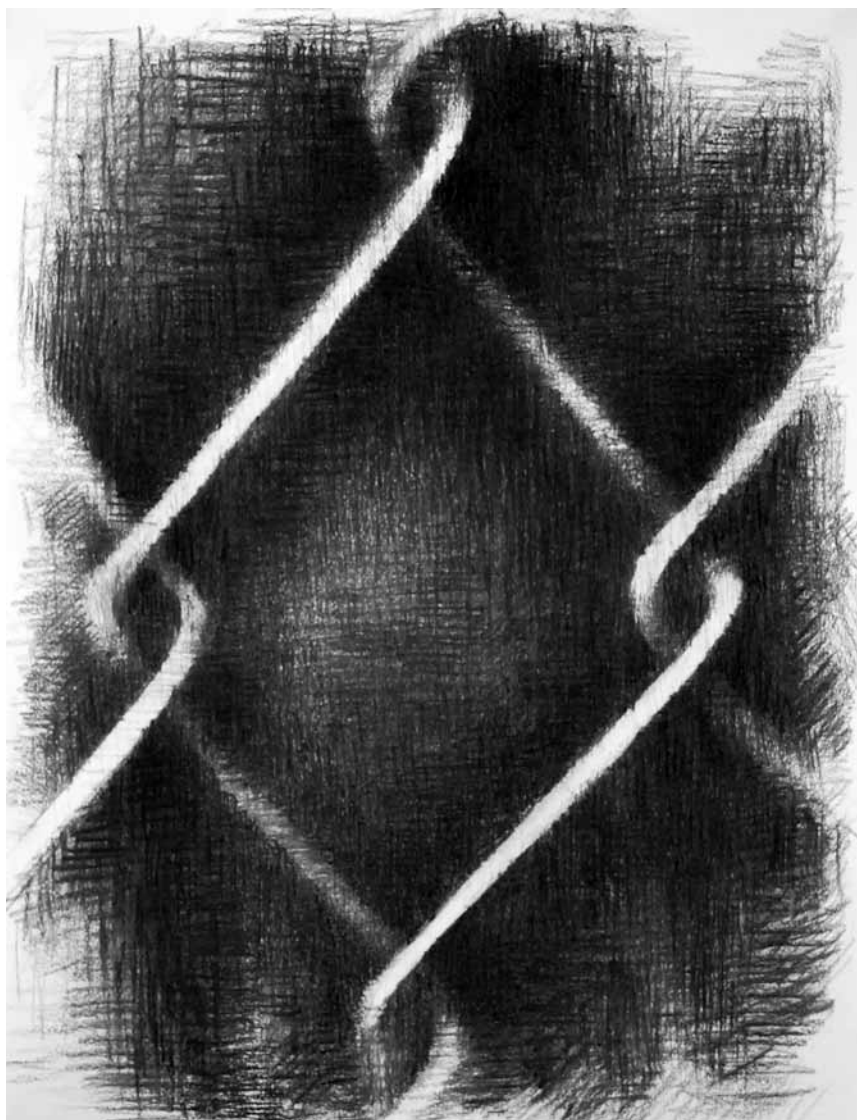
A végigvett jellemzők alapján sem merném teljes bizonyossággal Turi Lilla könyvét a silent book műfajába sorolni, de annak eszközeit egyértelműen használja. A vizuális elemek dominálnak, és az írott szöveg csak illusztráció. Az egyetemes emberi élet tematizálása jól értelmezhető. Ugyan hiányzik belőle a cselekmény, az akció, mégsem érezzük töredékesnek, lezáratlannak.

Amit még kiemelnék érdemei között, hogy jelen van egy erős, társadalmilag tabusított téma: a halál. Nem beszélünk róla, és zavartan reagálunk, ha valakinek a környezetünkben meghal vala-

kije. Udvariasságból kimondjuk: részvétünk, de valójában fellélegzünk, hogy nem velünk, nem a mi hozzátartozónkkal történt meg. Ugyanígy nem beszélünk az idős korrallal együtt járó betegségekről, megpróbálunk nem tudomást venni arról, ha valaki haldoklik a környezetünkben, pedig tisztában vagyunk a halál különböző stádiumaival. Ezeket a tabukat teljesen figyelmen kívül hagyja ez a mű: egy születéssel kezdődik, és egy temetéssel végződik, mint minden ember élete.

Egy másik téma, amivel társadalmunk viszonya szintén ambivalens, az öregedés, a test fizikai változása. Bármennyire is elzárkózunk a különféle tömegmédiáktól, szinte mindenhol „ömlik ránk”, hogy nem szabad elfogadnunk az öregedés természetes folyamatát, ellen kell állunk neki. Az *Amire emlékszem* egy olyan életet mutat be, ahol – ahogy a bánat és a betegség, úgy – az öregedés és az elmúlás nem tabu. Már kisgyerekkorban foglalkoztat minket a halálfélelem, hova tűnünk, ha már nem leszünk, van-e folytatás, esetleg túl tudjuk-e élni saját halálunkat. Megnyugtató választ ez a könyv sem ad, de azt sejteti, ha az életünk során mindvégig önzonosak maradunk, és nincs hiányérzetünk, akkor elégedetten adhatjuk át helyünket egy új generációnak. Jó érzéssel tekinthetünk vissza életünk fontos pillanataira, amik nélkül nem lennénk azok, akik ma vagyunk.

Turi Lilla munkáját nem érdemes korosztályi besorolással ellátni, valakinek az emlékezésre, valakinek a visszaemlékezésre ad alkalmat. Előkerülhetnek a családi fotóalbumok, esetleg videófelvételek is. A kisebbek pedig elkezdhetnek megismerkedni a család számára meghatározó történetekkel, amiket a kötet vizuális elemei, rövid mondatai megidéznek.

KALOCSAI ENIKŐ, *Öszefonódások I.*, 2010, szén, papír 65x50 cm